

EL-MANTIKU'L-KEBİR, FAHREDDİN ER-RÂZÎ TARAFINDAN MI TELİF EDİLDİ? AİDİYET PROBLEMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Turgut Akyüz^{1*}

¹Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Mantık AD

*turgutakyuz@hotmail.com.tr

+ORCID: 0000-0002-1763-6289

Öz- Fahreddin er-Râzî'nin *el-Mantku'l-Kebîr* adlı eserini ilk defa doktora tezi olarak çalışmaya karar vermiş idik. Eserin müellife aidiyeti hususunda varit bazı tartışmalar, başlangıçta bazı zorluklar ile yüzleşmeyi gerektirse de hocalarımızın teşvik ve tevcihleri ile bu çalışma, biiznillâh, tamamlandı. Eserin tek nüsha olması, mevcut nüshanın müellif nüshası olmaması, üzerinde bazı farklı kayıtların olması, klasik bibliografi kaynaklarında müellife ait böyle eserin zikredilmemiş olması, öğrencilerinin bu esere atıf yapmamış olması ve son olarak Râzî'ye şerh yazan Kazvî'nin eseri görmediğini beyan etmesi gibi sebeplerden dolayı; eserin müellife aidiyeti meselesinde bazı şüpheler ve itirazlar varit olmuştur. Fakat Râzî'nin kendisi, sonraki eserlerinde bizzat bu esere atıf yapmıştır. Ayrıca bilinen diğer eserlele karşılaştırdığımızda eserin orijinal olduğunu gördük. Son olarak bilinen müellifleri elimizden geldikince incelemeye çalıştık ve başka bir müellife ait böyle bir eser kaydına rastlamadık. Eserin iç bütünlüğünün Râzî'ye ait diğer eserlerle genel hatlarıyla tutarlı olmasını da nazarı itibara alarak; İbn Sînâ'ya ait eş-Şifâ'dan sonra elimizdeki en büyük eser olan *el-Mantku'l-Kebîr*'in Fahreddin er-Râzî'ye olduğuna kani olduk. Eserdeki bazı farklılıklar, eserin erken dönemde kaleme alınmış olmasından dolayıdır diyebiliriz.

Anahtar Kelimeler – Fahreddin er-Râzî, *el-Mantku'l-Kebîr*, Mantık Tarihi, Razi Okulu.

WAS AL-MANTIQU AL-KABİR COMPILED BY FAKHR AL-DİN AL-RÂZÎ? THE PROBLEM OF AUTHORSHIP

Abstract – Our first decision to study Fakhraddin al-Râzî's *al-Mantiq al-Kabîr* (*The Major Book on Logic*) was within the framework of Ph.D. dissertation. Some debates about the belonging of the work necessitated facing some difficulties at the beginning. But this work was completed with the permission of Allah with the encouragement and appreciation of our supervisor and other scholars. The fact is that some reasons, such as those indicated below have caused some doubts and objections about the belonging of this work to the author: the work has a single manuscript copy; this is not an author copy and includes some different records; there is not any reference to it by the author's students; such a work belonging to the author is not mentioned in classical bibliography sources; and finally al-Qazwîni, who wrote a commentary on al-Râzî, declares that he did not see this work. However, Râzî himself referred to this work in his later works. By comparing with other known works, it is seen that the work is original. As a matter of fact, we tried to examine the known authors as much as we can and we did not come across such a work belonging to another author. Also, considering that the inner integrity of the work is consistent with other works belonging to al-Râzî, we have convinced that *al-Mantiq al-Kabîr*, which is the biggest logic work after Ibn Sînâ's *al-Shifa*, belongs to Fakhraddin al-Râzî. It is possible to mention that some differences in the work are due to the writing of the work in the early period.

Keywords – Fakhr al-Din al-Razi, *al-Mantiq al-Kabir*, History of Logic, Razi's School.

Giriş

Adından da anlaşılacağı gibi Fahreddîne er-Râzî'nin (1149-1210/544-606) mantık alanında kaleme aldığı en geniş çaplı eseridir. *el-Âyâtü'l-Beyyînât*'ın on sayfalık bir risale mahiyetinde olduğunu düşünürsek; aynı zamanda müellifin ilk ciddi mantık çalışması da bu eserdir. Klasik kaynaklarda ismi zikredilmeyen eser; müellifin bizzat kendisi tarafından “**Mantiğa Dair Büyük Kitap (el-Mantku'l-Kebîr)**” ve “**Mantık Hakkındaki Büyük Kitabımız (Kitâbunâ'l-Kebîr)**” olarak isimlendirmiştir.

Eserin, *el-Âyâtü'l-beyyînât* ve *el-Mebâhisü'l-Meşrikiye*'den sonra fakat *el-İşârât ve't-tenbihât* ve *Uyûnu'l-hikme* şerhlerinden önce yazıldığını; yine *el-Mûlahhas*'tan önce başlamakla birlikte ondan sonra tamamlandığını, bu eserlerdeki atıflardan anlıyoruz. Buradan hareketle 576/1180 yılından sonra 32-33 yaşında iken bu eseri tamamladığını söyleyebiliriz.

Elimizde tam tek bir nüshası olan *el-Mantku'l-Kebîr*; günümüzde mevcut eserlere kıyasla İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ*'sından sonra İslam dünyasında yazılmış en geniş hacimli mantık eseridir. Eserin hangi amaçla, kim için ve nerede yazıldığına dair bir kayıt yoktur. Eser, doğrudan hamdele ve salvele ile başlayıp mantık konularını ele almakta; ferağ kaydı ile sona ermektedir.

Eserin kaynak olarak Aristoteles, Fârâbî, İbn Sînâ, Sehlân es-Sâvî ve Ebu'l-Berekât el-Bağdâdî'ye atıf yapması, başta *el-Mûlahhas* olmak üzere müellifin kendi eserlerinde kaynak olarak kullanması ve mantık alanında yazılan geniş çapta ve müstakil ilk eser olması gibi hususları dikkate alarak; Fahreddîn er-Râzî'nin, *el-Mantku'l-Kebîr*'i kendini ilim dünyasında kendi görüşlerini ortaya koymak için yazdığını söyleyebiliriz. Eserin, *el-Mahsûl fi usûli'l-fikh* ile aynı dönemde tamamlanması da müellifin kendi görüşlerini ortaya koymak ve ilim dünyasında kendisine bir yer açmak amacıyla yazıldığına delil olarak gösterilebilir.

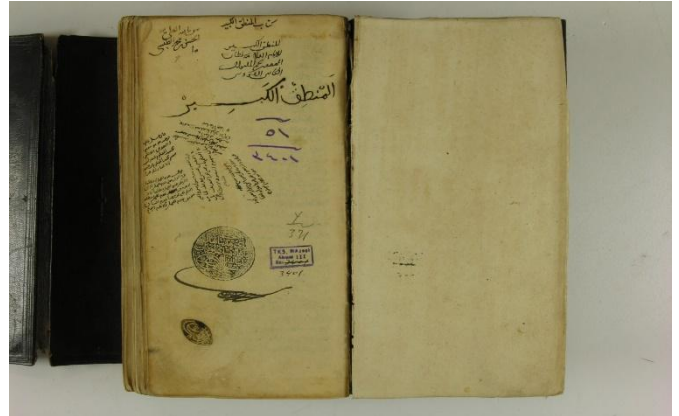
Mukaddime kısmındaki ifadelerle bakıldığında eserin şerh ya da özet olmadığını, özgün bir telif (istinsah) olduğunu söyleyebiliriz. Kendinden önceki tartışma ve tanımları da dikkate alan müellif, eser boyunca kendi görüşlerine yer vermektedir. Bu görüş ve tartışmalar, Râzî'nin daha sonra yazdığı eserler için kaynak olarak kullanılmıştır (bkz. Akyüz, 2017).

...

Topkapı nüshasının Fahreddîn er-Râzî'ye ait *el-Mantku'l-Kebîr* olup olmadığı ile alakalı bazı tartışmalar olması

nedeniyle nüsha hakkındaki diğer bilgileri bu şüphelere de cevap vererek değerlendirmek yerinde olacaktır.

1. Üçüncü Ahmed 3401 numarada bulunan nüsha ile ilgili tartışmaların başında; eserin 1b varağında doğrudan hamdele ve salvele ile başlayıp; 371b varağında ferağ kaydı ile sona ermesi; bu varaklarda eserin kime ait olduğu ile ilgili herhangi bir kaydın bulunmamasıdır. Ayrıca eserin 1a varağında Necmeddin el-Kâtibî el-Kazvinî'nin (/600-675/1204-127) isminin yazılı olması; eserin Fahreddîn er-Râzî'ye ait olmadığı iddialarını desteklemiştir. Hayri Kaplan, bu gerekçe ile eserin Fahreddîn er-Râzî'ye ait olmadığını ispat edilmiş olduğunu ifade etmektedir (Kaplan, 2001:315-317). Fakat eserin asıl metninden farklı bir yazı karakteri ile kaleme alınan bu kayıtların; sonradan başka birisi tarafından ilave edildiğini söylemek mümkündür. Zira eserin ana metni, nesih ile noktasız olarak düzgün bir yazı ile kaleme alınmıştır. 1a varağındaki kayıtlar ise noktalı ve kırma rika ile yazılmış olup, yazı çok itinalı değildir. Aynı varakta Sultan II. Beyazıt ve III. Mustafa'ya ait mühürler ile eserin bir müddet Hasan bin Muhammed et-Tabesî'ye ait olduğuna dair temellük kaydı bulunmaktadır. Necmeddin el-Kâtibî el-Kazvinî'nin isminin yazıldığı karakter, Hasan bin Muhammed et-Tabesî'ye ait olduğunu gösteren temellük kaydının yazı tipi ile de örtüşmektedir. Bu durumda Necmeddin el-Kâtibî el-Kazvinî'ye ait kaydın “telif” kaydı değil “temellük” kaydı olduğunu ya da Tabesî'nin, eseri, nüshayı bir müddet elinde bulundurmuş olan Kazvinî'ye nispet etmiş olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu kaydın, eserin Kazvinî tarafından okunduğu veya gözden geçirildiğine dair bir ta'lik (kenar notu) olduğunu da söylemek mümkündür. Tabesî'nin isminin altında yere alan 15 ile yine sayfanın ortasında yer alan 51 rakamları; eserin sahibi tarafından kaç paraya alındığına veya sahibinin kütüphanesine giriş sırasına işaret ediyor diyebiliriz fakat yine de bu konuda kesin bir şey söyleyecek kadar fazla bilgiye sahip değiliz.

III. Ahmed: 3401, 1a varağı.

2. Mevcut nüshanın Fahreddîn er-Râzî'ye ait olmadığı iddialarına bir başka delil olarak ise klasik kaynaklarda Fahreddîn er-Râzî'ye, *el-Mantku'l-Kebîr* adlı bir eserin nispet edilmemiş olması gösterilmiştir. Fahreddîn er-Râzî'ye en yakın üç kaynak olarak;

a) Râzî'nin öğrencileri arasında zikredilen Efdaluddîn el-Hunecî'nin (590-646/1194-1248) öğrencisi olan İbn Ebî Useybia (599-668/1203-1270),

b) Esîrüddîn el-Ebherî'nin (v. 663/1265) öğrencisi İbn Hallikân (607-680/1211-1282),

c) ve Ebu's-Senâ Şemseddîn el-İsfehânî'nin (674-749/1276-1349) öğrencisi Safedî'yi (v. 764/1363) zikredebiliriz.

Her üç bibliografi ve tabakat yazarı da Fahreddîn er-Râzî'ye ait *el-Mantku'l-Kebîr*'den söz etmemişlerdir. Fakat Fahreddîn er-Râzî'nin bizzat kendisi; “el-Mantku'l-Kebîr” veya “Mantğa Dair Büyük Kitap” adıyla bir eser kaleme aldığını ifade etmektedir. Bu atıfların, bugün elimizde bulunan *el-Mantku'l-Kebîr*'de mevcut olması; eserin Fahreddîn er-Râzî'ye ait olduğuna işaret etmektedir. Bu kanıtları şöyle sıralayabiliriz:

I-Şerhu'l-İşârât ve't-tenbîhât: “Mukavvim Olmayan Lazım Araz (1.Nehc)” bahsinde mahiyete neyin dahil olup olmadığı meselelerine ilişkin konuların “Mantğa Dair Yazılmış Büyük Kitap”ta tartışılıp bir neticeye bağlandığı; burada adı geçen tartışmalara girilmeden konunun özet olarak işleneceği ifade edilmektedir (Râzî, 1383h:I/69). *el-Mantku'l-Kebîr*'in 124 ve 125. paragraflarında konu hakkındaki tartışmalar mevcuttur.

II-Şerhu'l-İşârât ve't-tenbîhât: “Nedir (۷) Sorusuna Verilen Cevaplar (3.Nehc)” ile ilgili bahiste cins ve nev'in hangi sebeple cins veya nev' yapıldığına dair bahsin de “Mantğa Dair Yazılmış Büyük Kitap”ta tahkik edildiği ifade edilmektedir (Râzî, 1383h: I/91-92). *el-Mantku'l-Kebîr*'in 118 ve 119. paragraflarında aynı mesele ayrıntılı olarak incelenmiştir.

III- Şerhu'l-İşârât ve't-tenbîhât: “Önergelerin Maddeleri ve Cihetleri (4.Nehc)” ile alakalı bahiste “İmkan” kipi ile ilgili konuların yine “Mantğa Dair Yazılmış Büyük Kitap”ta izah edilmiş olduğu yazılıdır (Râzî, 1383h: I/93). Sözü edilen imkan bahisleri, *el-Mantku'l-Kebîr*'in 118 ve 119. paragraflarında aynı mesele ayrıntılı olarak incelenmiştir.

IV- Kitâbu'l-Mülâhhas: “Muttasıl ve Munfasıl Önergelerin Suretine” dair bahiste yine *el-Mantku'l-Kebîr* adlı kitapta ayrıntılı olarak açıklanacağı ifade edilmiştir (Râzî, 1381h:

318). Bu konu *el-Mantku'l-Kebîr*'in 1014-1022. paragraflarında incelenmiştir.

V- Kitâbu'l-Mülâhhas: Eser, özellikle beş sanat ile ilgili kısımların kısa tutulduğu; fakat bu konuların yazılması planlanan mantğa dair geniş bir eserde ayrıntılı olarak inceleneceği ifadeleri ile sona ermektedir (Râzî, 1381h:354-355). Diğer eserleri de incelendiğinde burada sözü edilen eserin *el-Mantku'l-Kebîr* olduğunu söyleyebiliriz.

VI- Şerhu Uyûni'l-hikme: “Kıyas” bahsinde kıyasın tanımı ile alakalı tartışmalarda daha fazla bilgi için *el-Mantku'l-Kebîr*'e bakılması gerektiği belirtilmiştir (Râzî, 1373h:I/163). İlgili bahisler, *el-Mantku'l-Kebîr*'in 731-732 ve 773-775. paragraflarında incelenmektedir.

Burada son olarak Kazvinî'nin bu eseri bizzat görmediğini ancak bazı öğrencilerinde bu eserin müsveddelerinin olduğunu ifade ettiğine değinmek istiyoruz (Kazvinî, *el-Münassas*, 159b). Her ne kadar klasik tabakat kitaplarında bu eserden söz edilmemiş olsa da Râzî'nin kendi atıfları yanında Kazvinî de böyle bir eserin varlığına dair bilgiler nakletmektedir. Ayrıca aşağıda da üzerinde tekrar duracağımız gibi Safedî de her ne kadar isim vermese de Râzî'nin İbn Sînâ'ya ait *eş-Şifâ* adlı esere şerh yazdığı ve bu şerhin bayağı hacimli olması gerektiğinden söz etmekte ve ayrıca bu şerhin İlahiyyât kısmının müstakil olarak bulunduğundan söz etmektedir (Safedî, 1962: IV/180). Sözü edilen *eş-Şifâ* şerhi olmaya en uygun eser, *el-Mantku'l-Kebîr*'dir.

3. Eserin Fahreddîn er-Râzî'ye aidiyeti konusundaki şüphelerin dayandırıldığı üçüncü mesele; eserin tek nüsha olmasıdır. Râzî gibi İmam kabul edilen ve yığınla takipçisi olan bir müellifin; mantğa dair yazmış olduğu en geniş eserin, tek nüsha olarak günümüze ulaşması, eserin müellife ait olduğu hususunda ve dahası Fahreddîn er-Râzî'nin böyle bir eseri kaleme almış olmasında bir takım itirazları beraberinde getirmektedir. Fakat elimizde bulunan nüshanın, tarihi seyri, eserin günümüze neden tek nüsha ulaştığı konusunu anlamamıza yardımcı olmaktadır. Elimizde mevcut olan nüshanın Necmeddîn el-Kâtîbî el-Kazvinî (600-675/1204-1277) için yazılmış olduğunu; eserin istinsahından anlıyoruz. Zira eser 662/1268 senesinde Kazvinî hayatta iken istinsah edilmiştir. Müstensihin Hocendli¹ olması; eserin Merağa'da da istinsah edilmiş olduğu ihtimalini akla

¹ Hocend, bugün Tacikistan sınırları içindedir ve bazen Özbekistan'daki Hokand ile karıştırılmaktadır.

getirmektedir. Zira bu yıllarda Kazvinî, Nasîruddîn et-Tûsî (597-672/1201-1274) ile Merağa'da bulunmaktaydı. Buradan hareketle eserin Tûsî; hatta daha sonra yine Merağa'da Tûsî ve Kazvinî ile birlikte hizmet eden Kutbuddîn eş-Şîrâzî (634-710/1236-1311) tarafından görüldüğünü de söyleyebiliriz. *el-Mantiku'l-Kebîr*'de Zeynüddîn el-Keşşî'ye (575-666/1180-1268) ait 4 paragrafın da bulunduğu dikkate alındığında; mevcut nüshanın Keşşî'nin elindeki nüsha esas alınarak istinsah edildiğini söyleyebiliriz (Râzî, 2017:p.692, 695, 698, 998). Bu durumda müellif tarafından tek nüsha olarak yazılı olan eser Keşşî'nin elinde bulunmuş; Keşşî'den Kazvinî'ye; oradan da Hasan bin Muhammed et-Tabesî'ye intikal etmiş olabilir. Bu durumda eserin çok az sayıda nüshası bulunmakta idi. Eserde Sultan II. Beyazıt'a ait mührün bulunmasına (Râzî, 2017:1a, 371b) dayanarak; eserin iki asır sonra Osmanlı Saray Kütüphanesi'ne girdiği ve bu yüzden de çoğaltılma imkanının da bulunmadığını söyleyebiliriz. Ayrıca müellif, eseri, kendisi için kaleme almış olabilir. Veya daha sonraki kaleme aldığı eserler, *el-Mantiku'l-Kebîr*'in araştırmacılar tarafından dikkate alınmamasına sebep olmuş olabilir. Zira Râzî'nin, *el-İşârât ve't-tenbihât* ve *Uyûnu'l-hikme* gibi eserlere yazdığı şerhler, *el-Mantiku'l-Kebîr*'i gölgede bırakmış olabilir.

Tablo-1: *el-Mantiku'l-Kebîr*'in Temlik Silsilesi

Fahreddîn er-Râzî	554-606/1149-1210
Zeynüddîn el-Keşşî	575-666/1180-1268
Necmeddîn el-Kâtibî el-Kazvinî	600-675/1204-1277
Hasan bin Muhammed et-Tabesî	---
Sultan II. Beyazıt Han	850-918/1447-1512
Sultan III. Mustafa	1129-1187/1717-1774

4. Şüphelere mesnet olabilecek son bir husus ise eserin az bilinmesi veya bir başka ifade ile sonraki müelliflerin eserlerinde ve özellikle Râzî'nin takipçileri tarafından esere atıf yapılmamış olmasıdır. Bu durumun sebebi de, eserin tek nüsha halinde bulunması olabilir. Zira az sayıda ve belirli kişilerde bulunan ve özel olarak muhafaza edilen eserleri görme imkanı bulamayan tabakat yazarları ve diğer müelliflerin; esere atıfta bulunmamış olmaları doğaldır. Her ne kadar doğrudan az atıf yapılmış olsa da; *el-Mantiku'l-Kebîr*, Fahreddîn er-Râzî'nin diğer eserlerinde kaynak olarak kullanılmıştır. Eseri; Keşşî, Kazvinî ve Tabesî haricinde Kazvinî ile birlikte Merağa'da uzun yıllar çalışmış olan Nasîruddîn et-Tûsî ve Kutbuddîn eş-Şîrâzî ile Keşşî'nin öğrencisi olan Fahreddîn el-Bendihî de görmüş olabilir.

5. Kazvinî, *Mûlahhas* üzerine yazdığı *Münassas* adlı şerhinde, *el-Mantiku'l-Kebîr*'i görmediğini fakat bazı

müsveddelerinin öğrencilerinde bulunduğu dair bilgilerin kendisine ulaştığını ifade etmektedir (Kazvinî, *el-Münassas*:159b). Bu durumda şerhi yazdığı dönemde eser eline ulaşmamış olabilir. Fakat böyle bir eserin varlığı öğrencileri tarafından da kabul edilmektedir. Bugün elimizde bulunan nüsha ise, Kazvinî hayatta iken yazılmıştır ve üzerinde Kazvinî'ye ait temellük ya da kitabet kaydı diyebileceğimiz bir kayıt bulunmaktadır. Yani Kazvinî'nin bu eseri sonradan görmüş olması mümkündür.

6. Râzî erken dönemlerinden olan *Mûlahhas* ve *İşârât Şerhi* ile son dönemlerinde kaleme aldığı *Uyûn Şerhi*'nde *el-Mantiku'l-Kebîr*'e atıf yapmaktadır. Yani müellif hayatta iken bu eser tek nüsha da olsa bulunuyor olmalıdır. Ve asıl önemlisi müellifin hayatındaki göçler ve sıkıntılı dönemlerde bu eser kaybolmamıştır. Müellifin hem genç hem de yaşlılık dönemlerinde iki farklı zamanda yaptığı atıflar, bu eserin varlığına en önemli işarettir.

7. Safedî, Râzî'nin, İbn Sînâ'ya ait *eş-Şifâ* adlı esere de şerh yazdığından ve özellikle bu şerhin İlahiyât kısmının bulunduğu söz etmektedir (Safedî, 1962:IV/180). Bu durumda *el-Mantiku'l-Kebîr*'in *eş-Şifâ*'nın mantık bölümünün şerhi olarak müstakil olarak kaleme alınmış veya daha sonra bu ad verilmiş olabilir. Zira aşağıda da görüleceği üzere *el-Mantiku'l-Kebîr*, *eş-Şifâ* ile büyük oranda benzerlik göstermektedir ve diğer eserlerinin aksine Râzî, buradaki atıfları *eş-Şifâ*'yı esas alarak yapmaktadır. İslam mantık geleneğinde, asıl metni vermeden yapılan şerhler de görülmektedir. Bu durumda *el-Mantiku'l-Kebîr*'de, *eş-Şifâ*'nın metninin verilmemiş olması normal olarak karşılanabilir. Zira genelde şerhlerin asıl eserlerden daha hacimli olması gerekmektedir ve Safedî de söz edilen *eş-Şifâ* şerhinin en az otuzbeş cilt olması gerektiğini ifade etmektedir (Safedî, 1962:IV/180). Fakat ana metin verilmeden yapılan şerhlerin de var olduğu gözönüne alındığında *el-Mantiku'l-Kebîr*, *eş-Şifâ*'nın şerhi olması mümkündür. Gerek Râzî'nin İbn Sînâ'ya ait diğer ana eserleri şerhetmesi gerekse *el-Mantiku'l-Kebîr* ile *eş-Şifâ* arasındaki benzerlikler, burada delil olarak kullanılabilir.

8. Khaled El-Rouayheb, *el-Mantiku'l-Kebîr*'in içeriğine dair bazı şüphelerden söz etmekte ve mevcut nüshanın sonraki mantıkçılar tarafından oluşturulmuş olabileceğini ifade etmektedir (Rouayheb, 2019:40). Yani Râzî'nin böyle bir eseri olsa bile mevcut nüshanın bu olmayacağını beyan etmiştir. Fakat buradaki içerikten kastın ne olduğu tam olarak açıklanmamıştır. Eserin sonraki dönem eserlerle sistem ve

bazı içerik farklılığı olduğunu söylemek mümkündür. Fakat burada birkaç önemli hususa işaret etmek gerekiyor:

a) Öncelikli olarak Râzî, zaman zaman farklı dönemlerde yazdığı farklı eserlerde farklı görüşleri savunmuştur. Bir müellifin kendini geliştirmesi ya da ba başka şeyleri dikkate alarak farklı görüşlerde bulunması çok da yadırganacak bir durum değildir. Buna eserlerin yazılış amacı da eklendiğinde Râzî'nin mantık eserlerinde bazı konu ve görüş farklılıkları bulunduğunu söylemek mümkündür.

b) İkinci olarak Râzî'nin kendisi, daha hayatta iken, bazı eserlerinin değiştirildiğinden (تحريف) ve bazı görüşlerinin de yanlış anlaşıldığından (تخريف) şikayet etmektedir. Devamlı müellif, bunları düzeltme çabasından bahsetmektedir ve Uyûn şerhini yazma amaçlarından birisinin de bu olduğunu ifade etmiştir (Râzî, 1373h/I-40-41). Açıksası bilerek ya da bilmeden bu tür tahriflerin yapılması çok da nadir rastlanan bir durum değildir ve zaten biz bu yüzden tahkik ve inceleme yaparak farklı nüshalar arasında karşılaştırma yapıyoruz. Özetle ifade etmek gerekirse eserin tahrif edilmesi veya tahrif edilme ihtimalinin bulunması, eserin müellife aidiyeti hususuna gölge düşürmez.

c) Râzî gibi değişik dönemlerde farklı fikirler ifade edebilmiş ve çokça eser kalame almış birinin, hangi görüşleri savunduğunu net olarak tespit etmek zor olduğu gibi eserin içeriğindeki bazı görüş ve kavramların önceki mi yoksa sonraki dönemlere mi ait olduğunu da kesin olarak ifade etmek mümkün değildir. Burada Râzî ile alakalı olarak en fazla tartışılan mesele, tasdik tasavvuru da içerip içermediği tartışmasıdır. Bir başka ifade ile yargıyı bilen kavramın mahiyetini de bilmekte midir? Örneğin “su 100 derecede kaynar” bilgisine sahip biri daima suyun ve kaynamamın veya derecenin içeriğini bilmeli midir? Oysa Râzî, *İşârât Şerhi*'nde bu tartışmayı daha da ileri götürmüş ve tanımların isim ve hakikat tanımları olarak iki tür olduğunu; isim tanımlarının tasdikten önce olduğunu fakat hakikat tanımlarının tasdikten sonra yani tasdiki de içerdiğini ifade etmektedir (Râzî, 1383h:I/24). Örneğin “insan natık”tır tanımındaki natıklık, vaz'a dayalıdır ve bir tasdiki gerektirmez. Fakat “insan natık canlıdır” dediğimizde canlılık vasfı araştırmayı ve yargıyı gerektirir. Yani modern dönemde Râzî'nin “tasdik tasavvuru içerir mi?” konusunda farklı görüşleri olduğu iddia edilirken aslında müellif meseleyi daha da ileri götürerek “tasavvurun da bazen tasdiki içerdiğini” savunmaktadır. Yani Râzî, kendi sornasında tartışılan bu meselelerden kendi döneminde de haberdardır. Bir başka

ifade ile “tasavvur-tasdik ilişkisi” tartışması Râzî sonrası döneme aittir demek çok da mümkün görünmemektedir.

d) Yine Râzî sonrası döneme ait olduğu iddia edilen ve Râzî'nin diğer eserlerinde bulunmayan “hîniyye” kipi aslında İbn Sînâ'ya ait *el-İşârât*'ta vardır. Velev ki bu kavramın şarih tarafından eklendiğini varsaysak da yine de İbn Sînâ'nın (حين من الأحيان) ifadesi, bu kipin Râzî tarafından da bilindiğini fakat sonrakiler tarafından sadece kavramsallaştırılmış olabileceğini göstermektedir (Râzî, 1383h:I/180).

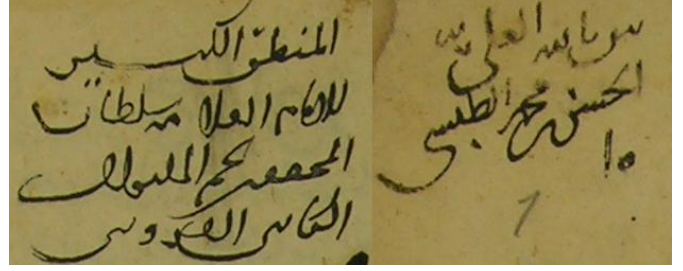
d) “Müntezira” kipi de Râzî'ye ait *el-Âyâtü'l-Beyyinât*'ta zikredilmiş olup (İbn Ebi'l-Hadîd, 1996:141) Râzî sonrasına ait bir kavram değildir. Aynı kip *Uyûn Şerhi*'nde zikredilmiştir (Râzî, 1373h: I/135). “Örfiyye (mutlaka mün'akise olarak da bilinir)” ve “Meşrûta” kiplerine de yine aynı eserlerde yer verilmiştir (İbn Ebi'l-Hadîd, 1996:141.; Râzî, 1373h: I/135). “Meşrûta” kipine müellife ait *İşârât Şerhi*'nde de rastlıyoruz (Râzî, 1373h: I/134-135). Yani genel olarak kiplere bakıldığında *eş-Şifâ* ve *el-İşârât*'ta kiplerin çoğu zikredilmiş olup “hîniyye” hariç tüm diğer kipler, Râzî'nin diğer eserlerinde yer almaktadır. Bu durumda kipler üzerinden *el-Mantiku'l-Kebîr*'in içeriğinde tahrifat yapıldığını söylemek mümkün görünmüyor.

e) Burada içerik değerlendirmesine son olarak mantığın konusu meselesini örnek olarak vermek istiyoruz. Râzî öncesinde mantık ilminin konusu Beş Tümel yani el-ma'külâtü's-sâniye olarak tanımlanmıştır ve genel olarak Râzî'nin diğer eserlerinde de bu tanım esas alınmıştır (Sâvî, 1993:57.; Râzî, 2017: 6b-7a). Tûsî sonrası dönemde ise mantığın konusunun “özü itibarıyla ve kendinde bilgi (العلم من حيث هو العلم) şeklinde tanımladığı ifade edilmiştir. Yani bu ikinci tanım Râzî sonrasına ait olarak kabul edilmektedir ve bu yüzden *el-Mantiku'l-Kebîr*'de bu tanımın bulunması sorunludur diyebiliriz (Râzî, 2017:2b-3a). Fakat bilginin tasavvur ve tasdik olarak ikiye ayrılması ve mantık ilminin ana konularının tasavvur ve tasdik olarak kabul edilmesi, zaten mantık ilminin konusunun bilgi olduğuna işaret etmektedir (Râzî, 2017: 1a, 185b). Ayrıca marifet yani tekil bilgi (marifetin en önemli örneği duyu verileridir) mantığın konusu olarak kabul edilmemiş; ilim yani bilimsel bilgi (burhan, yakîn ve hikmet dediğimiz şey de budur (Râzî, 2017: 5b)) tasavvur yani beş tümel ile başlatılmıştır (Râzî, 2017: 2b-3a). Bu durumda mantığın konusunun beş tümel olduğu görüşü ile mantığın konusunun bilgi olduğu ifadesi örtüşmektedir. Özetle ifade etmek gerekirse mantığın konusu bilgi olmak bakımından bilgidir şeklindeki bir tarif, sistemde orijinal ve yeni bir tanım olarak kabul edilmek yerine bir şerh

olarak kabul edilebilir. Fakat yine de *el-Mantuku'l-Kebîr*'in mevcut nüshasında mantığın konusuna dair tarif Keşşi, Tûsî, Hunecî ve Kazvinî gibi mantıkçıların görüşleri dikkate alınarak güncellenmiş olabilir.

f) Özet olarak ifade etmek gerekirse *el-Mantuku'l-Kebîr* ile *eş-Şifâ* arasında genel olarak bir uyum söz konusudur. Yani *el-Mantuku'l-Kebîr*, *eş-Şifâ* dikkate alınarak hazırlanmıştır. Bu durumda *el-Mantuku'l-Kebîr*'de fazla bir tadilat ve tahrifatın yapıldığını söylemek mümkün değildir. Ayrıca *el-Mantuku'l-Kebîr*'in içeriği birkaç mesele hariç Râzî'nin diğer eserleri ile örtüşmektedir. Bu birkaç mesele de tamamen yeni ve orijinal olmayıp ayrıca Râzî'nin farklı dönemlerde farklı görüşleri de savunduğu dikkate alındığında bunların tümüyle Râzî'ye ait olmadığı ve Râzî sonrası eklendiğini de kesin olarak ifade etmek mümkün değildir. Fakat özetle yine de *el-Mantuku'l-Kebîr*'in bugün elimizde bulunan nüshasında bazı tadilat ve tahrifatın olduğunu ifade edebiliriz. Fakat bu durum mevcut nüshanın, Râzî'ye ait *el-Mantuku'l-Kebîr* olmadığı gibi bir sonuca asla götürmez.

g) Burada son olarak Râzî öncesi ve sonrası dönem nitelendirmelerine değinmek istiyoruz. Kutbuddîn er-Râzî, İslam tarihinde üç farklı mantık okulunun varlığından söz etmektedir. Fârâbî okulu (Mezhebi Fârâbî), İbn Sînâ okulu (Mezhebi Şeyh) ve Fahreddîn er-Râzî okulu (Mezhebi İmâm) (Tahtânî, Tahrîr/253, 254). Zaman zaman Fârâbî ile İbn Sînâ arasında farklı görüşler bulunuyor olsa da burada iki mantıkçı arasında tamamen birbirinden farklı mantık sistemlerinin bulunduğunu iddia etmek çok da gerçekçi değildir. Fârâbî, mantığın bir alet yani ikincil bir ilim olduğunu, yine mesela beş tümelin mantığın konularından olmadığını savunmaktadır. Fakat bunlar ciddi farklılaşma ya da sistem reddine gitmemiştir. İbn Sînâ'ya göre mantık, Aristoteles'in kurduğu bir ilimdir ve mantığın sahibi Aristoteles'tir. Râzî'ye göre de bu durum böyledir. Hatta İbn Sînâ, bütün mantığın aslında bilkuvve veya bilfiil Aristoteles'te bulunduğunu; bu yüzden sonraki çalışmaların ancak şerh olabileceğini ifade etmektedir (Akyüz, 2017:64). Sonraki dönemde yapılan bazı ilavelerin mesela kiplerin sayısının arttırılmasının ve yine örfiyye gibi bazı kavramsallaştırmaların sisteme tümüyle müdahale olmadığını; ancak sistem içinde kalan bazı şerhler olduğunu ifade etmek gerekiyor.

III. Ahmed: 3401, 1a varağı. Sağda Kazvinî'ye ait temellük kaydı. Solda ise Tabesî'nin temellük kaydı.

9. *el-Mantuku'l-Kebîr*'in Fahreddîn er-Râzî'ye ait olmasına delil olarak; eserin müellifi olarak zikredilen ama aslında eserin sadece bir nüshasını elinde bulunduran Necmeddîn el-Kâtibî el-Kazvinî'nin "Kebîr" adıyla bir mantık eserinin bulunmamasını da zikretmek gerekiyor. Zira eserin Fahreddîn er-Râzî'ye ait olmadığını iddia edenlere göre bu eserin asıl müellifi el-Kâtibî el-Kazvinî'dir. Oysa Kazvinî'ye ait böyle bir eserin olduğuna dair herhangi bir bilgi mevcut değildir.

10. Geniş hacimli mantık eserleri kaleme alan Sirâcuddîn el-Urmevî'nin (594-682/1198-1283) de bilinen eserleri incelendiğinde *el-Mantuku'l-Kebîr*'in, Urmevî'ye ait olmadığını da söyleyebiliriz.

11. Ayrıca Zeynüddîn el-Keşşî'ye ait eserleri de inceledik ve bu eserin kendisine ait olduğuna dair bir delile rastlamadık. Zira *el-Mantuku'l-Kebîr*'in; dönem, üslup ve hacim itibarıyla Keşşî, Kazvinî ve Tûsî gibi müelliflere ait olma şüphesine de sahiptir ve bu şüpheyi elemek için bu müelliflere ait olduğu kesin olan eserler de defaatle incelenmiştir.

12. Eserin Râzî sonrası döneme ait olmadığına dair bir başka önemli delil ise; eserde Râzî'ye (el-İmâm) atf yapılmamış olmasıdır. Oysa başta Urmevî olmak üzere Râzî sonrası birçok müellif; Fahreddîn er-Râzî'ye, "imâm'ın görüşü şöyledir" ya da "imam şöyle dedi" gibi ifadelerle genelde atıfta bulunmaktadırlar. Oysa *el-Mantuku'l-Kebîr*'de sadece Aristoteles, Fârâbî, İbn Sînâ ve Sâvî gibi erken dönem mantıkçılara ait atıflar mevcuttur. Yine mevcut nüshada, Fârâbî ve İbn Sînâ'dan "sonraki dönemim en faziletli kişisi ve otoritesi" olarak bahsedilmektedir. Halbuki Râzî sonrası dönemde Fârâbî ve İbn Sînâ, mütekaddimûn (erken dönem) olarak görülmekte; müteahhir dönem Râzî ile başlatılmaktadır.

13. *el-Mantuku'l-Kebîr*'i Fahreddîn er-Râzî'nin diğer eserleri ile karşılaştırdığımızda; başta müellife ait *el-Mülahas* olmak üzere *Uyûnu'l-hikme* ve *el-İşârât ve't-tenbihât* şerhleri ile olan benzerliği açıkça görülecektir. Üslup ve içerik olarak eserler arasında bulunan bu benzerlik; *el-Mantuku'l-Kebîr*'in

Râzî'ye ait olduğuna bir başka delildir. Eserdeki bazı farklılıkların ise erken dönemde kaleme alınmış olmasından kaynaklanıyor diyebiliriz. Yani müellifin zamanla görüşlerini sistemleştirmesi, bazı görüşlerinden ferâğat etmesi ya da bazı görüşlerini geliştirmesi normal görülebilir.

14. Burada son olarak elimizde mevcut nüshanın *el-Mantku'l-Kebîr*'in aslı mı yoksa bir şerhi mi olduğu meselesine de değinmek icap ediyor. Zira eserde dört yerde Zeynüddîn el-Keşşî'nin ismi zikredilmekte (Râzî, 2017:p.692, 695, 698, 998); bir yerde Fahreddîn er-Râzî'den imam olarak söz edilmektedir (Râzî, 2017:p.644). Fakat bu beş paragraf haricinde eserde; Fahreddîn er-Râzî'ye ait olmayan ibarelerin yer aldığını söylemek yanlış olur. Eserde dört adet şukka ve müstensih'e ait bazı düzeltmeler (ki asıl kopya da istinsah esnasında oluşmuş yazım hatalarından ibarettir) haricinde Fahreddîn er-Râzî'ye ait olmayan şerh ya da talikat mevcut değildir. Zeynüddîn el-Keşşî'ye ait dört paragraf ise muhtemelen Keşşî'nin hocasından aldığı ya da hocasının nüshasından istinsah ettiği nüshaya düştüğü kendi notlarıdır. Muhtemelen eser istinsah edilirken müstensih, Keşşî'ye olan hürmetinden dolayı bu ilaveleri muhafaza etmiştir. Veya eser Kazvinî için de değil Keşşî için istinsah edilmiş; daha sonra da Kazvinî'ye intikal etmiş olabilir. Keşşî'ye ait bu ibareler müstensih tarafından bu ilk istinsah zamanında ilave edilmiştir de diyebiliriz. Mevcut nüshada Fahreddîn er-Râzî'den "imâm" olarak söz edilmesine gelince; zamanın yazım usulünde bir müellif, kendi eserine başlarken "ben derim ki" yerine kendi ismini üçüncü şahıs olarak zikrederek "Fahreddîn er-Râzî der ki" gibi ifadeleri kullanmaktaydı. Bu üslup, aynı zamanda eserin kime ait olduğunu da belirtmekte idi. Bazı eserler ise öğrenciler tarafından istinsah edildiği için öğrenci; hocasının ismini metne ilave edebilmekteydi. Hatta bazen, asıl nüshada olmadığı halde bir müstensih, eseri yazdığı kişiye ithafen ya da eserin asıl sahibine hürmeten; eserin asıl müellifinin ismine metin içinde zaman zaman yer verebilmekteydi. Bu gibi usullere dayanarak; mevcut nüshada Fahreddîn er-Râzî'den imam diye sözedilmesi; eserin bir başkasına ait olduğuna delil olarak gösterilemez.

...

Özetle eserin tek nüsha olmasından dolayı öğrencileri ve şarihleri, bu mevcut nüshayı görmemiş olabilir. Mevcut nüshanın 13-15. Yüzyıllar arasındaki akıbeti meçhul olmakla birlikte istinsah tarihi olarak verilen tarihin tutarlı olduğu kanaatindeyiz. Zira eser düzgün bir hatla ama noktasız olarak kaleme alınmıştır ve bu da 12-13. yüzyıllara ait olduğuna işaret ediyor. 15. yüzyıl itibariyle Topkapı sarayına giren eserdeki ilk mühür II. Beyazıt'a aittir. Sonraki mühür ise III.

Mustafa'ya aittir. Yani bu tek nüsha, 15. yüzyıl itibariyle Osmanlı sarayı kütüphanesinde bulunmaktadır.

Eserin giriş varlığındaki kayıtlar ise mevcut nüshadan farklı bir şekilde istinsah edilmiştir. Yani bu kayıtlar sonradan esere dahil edilmiş görünüyor. Eserin orijinalinde ise müstensih kaydı haricinde bir kayıt bulunmamaktadır. Normalde bu tür eserlerde müellif kaydı bulunur. Fakat bu nüshada böyle bir kaydın bulunmaması; ya eserin erken dönemlerde kaleme alınmasından yahut bir nevi taslak olarak kaleme alınmasından kaynaklanıyor olabilir.

Ayrıca Mantık alanında böyle geniş çapta bir eser kaleme alan müellif sayısı çok fazla değildir. Ki Fahreddîn er-Râzî de bunlardan birisidir.

Son olarak Râzî'nin İbn Sînâ'ya ait *el-İşârât ve't-tenbîhât* ile *Uyûnu'l-Hikme*'ye şerh yazdığını biliyoruz. Yani iyi bir İbn Sînâ okuyucu ve şarihi olan müellifin *eş-Şifâ*'ya bir telhis ya şerh yazmış olması kuvvetle muhtemeldir. Zaten yukarıda da ifade ettiğimiz gibi müellif, İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ*'sının Metafizik bölümüne de bir şerh kaleme aldığı ifade edilmektedir. Zaten kelimelerle ilgili eserleri ile nefis hakkında kaleme aldığı eserler incelendiğinde Râzî; metafizik ve mantık ilimleri alanında İbn Sînâ ve Gazzâlî'yi ağırlıkla otorite olarak kullanmıştır.

Sonuç olarak *el-Mantku'l-Kebîr*'in Fahreddîn er-Râzî'ye aidiyeti konusunda herhangi ciddi şüpheye sebep olacak bir durum söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Turgut (2017), *Fahreddin er-Râzî'nin el-Mantuku'l-Kebîr'inin Tahkik ve İncelemesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Ahlwardt, Wilhelm (1982), *Die Handschriften-Verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin: Verzeichnis der Arabischen Handschriften*, Band IV, Berlin.
- Altaş, Eşref (2014), "Fahreddin er-Râzî'nin Eserlerinin Kronolojisi", *İslam Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî*, Ed. Ömer Türker and Osman Demir, İstanbul: İSAM Yayınları, 91-165.
- Brockelmann, Carl (1956), *Geschichte der Arabischen Litteratur: Supplement*, Band I, Brill: 1937, Leiden.
- İbn Ebi'l-Hadîd el-Medâinî (1996), *Şerhu'l-âyâtî'l-beyyinât*, thk. Muhtâr Celbî, Beyrut: Dâru Sadr.
- İbn Sînâ (2015), *el-İşârât ve 't-tenbîhat*, metin ve çev. Ali Durusoy, Muhittin Macit ve Ekrem Demirli, *İşaretler ve Tenbihler: el-İşârât ve 't-tenbîhat*, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- İbn Sînâ (2010), *Kitâbü'ş-Şifâ: el-Makûlât*, metin ve çev. Muhittin Macit, *Kategoriler: Makûlât*, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Kaplan, Hayri (2001), *Fahruddin er-Razi Düşüncesinde Ruh ve Ahlak*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kazvinî, Necmeddin el-Kâtibî, *el-Münassas fî şerhi'l-mülâhhas*, Fatih: 3209.
- Knobel, Franziska (2015), "Fahreddin er-Râzî, *Al-Manţiq al-kabîr* (ms Aḥmad III, no. 3401, Jahr 1268 n. Chr.): Über den Nutzen der Dialektik", *Oriens* 43 (2015), 414–432.
- Râzî, Fahruddin Muhammed b. Ömer, *el-Âyâtü'l-Beyyinât*, Cârullâh: 1260-3, s351-369.
- Râzî, Fahruddin Muhammed b. Ömer (2017), *el-Mantuku'l-Kebîr*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi: III. Ahmed: 3401.; thk. Turgut Akyüz, İstanbul: 2017.
- Râzî, Fahruddin Muhammed b. Ömer, *el-Mantuku'l-Kebîr*, Berlin: StaatBibliothek: 5165.
- Râzî, Fahruddin Muhammed b. Ömer, *el-Mantuku'l-Kebîr*, Berlin: StaatBibliothek: 5273.
- Râzî, Fahruddin Muhammed b. Ömer, *el-Mantuku'l-Kebîr*, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi: 430.
- Râzî, Fahruddin Muhammed b. Ömer, *el-Mantuku'l-Kebîr*, Elmalı: 2783/11.; Konya: 7049.
- Râzî, Fahruddin Muhammed b. Ömer, *el-Mantuku'l-Kebîr*, Elmalı: 2389/2.; Konya: 7255.
- Râzî, Fahruddin Muhammed b. Ömer, *el-Mantuku'l-Kebîr*, Riyad: Merkezü Melik Faysal li'l-buhûs ve 'd-dirâsâti'l-islâmîyye; 34497.
- Râzî, Fahruddin Muhammed b. Ömer, *el-Mantuku'l-Kebîr*, Kahire: Ma'hedü'l-mahtûtât; Topkapı Sarayı III. Ahmed 3401'den alınmış mikrofilm kopyadır.
- Râzî, Fahruddin Muhammed b. Ömer (1986), *Lübâbü'l-İşârât ve 't-tenbîhât*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ, Kahire: Mektebetü'l-külliyâtî'l-ezheriyye.
- Râzî, Fahruddin Muhammed b. Ömer (1373h), *Mantuku'l-Mülâhhas*, tkd.thk. Dr. Karamelikî ve Aşğarî Nûsad, Tahrân.
- Râzî, Fahruddin Muhammed b. Ömer (1373h), *Şerhu Uyûnu'l-Hikme*, thk. Muhammed Hicazi Ali Ahmed Saka, Tahrân.
- Râzî, Fahruddin Muhammed b. Ömer (1383h), *Şerhu'l-İşârât ve 't-Tenbîhât*, thk. Ali Rıza Necidzade, Tahrân.
- Râzî, Kutbuddin et-Tahtânî, *Tahrîrû'l-kavâidi'l-mantikiyye fî şerhi'r-Risâleti'ş-şemsîyye*, (y.y.), (t.y.).
- al-Rouayheb, Khaled (2019), *The Development of Arabic Logic (1200-1800)*, Basel: [Schwabe Verlagsgruppe AG Schwabe Verlag](https://www.schwabe.com/).
- Safedî, Ebu'l-safâ Selâhaddin Halil b. Aybek b. Abdullah (1911), *Nektü'l-himyân fî nûketi'l-umyân*, Kahire.
- Safedî, Ebu'l-safâ Selâhaddin Halil b. Aybek b. Abdullah (1962), *el-Vâfi bi'l-vefâyât*, thk. Hellmut Ritter, Weisbaden.
- Safedî, Ebu'l-safâ Selâhaddin Halil b. Aybek b. Abdullah (1998), *A'yânü'l-asr ve A'vânü'n-nasr*, Beyrut: Dâru'l-fikri'l-muasır.
- Sâvî, Zeynüddin Ömer bin Sehlân (1993), *el-Besâiru'n-Nâsriyye fî ilmi'l-Mantuk*, ta'lik. Refik el-Acem, Beyrut: Dâru'l-fikri'l-Lübânî.
- Semerkindî, Şemseddin, *Âdâbu'l-bahs ve 'l-münazara*, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi 430/1.
- Semerkindî, Şemseddin, *Âdâbu'l-bahs ve 'l-münazara*, Konya Bölge Yazmalar Kütüphanesi 7049.
- Tabesî, Hasan, *Risale-i Reml*, Nuruosmaniye: 3643.
- Tûsî, Nasîruddin (1993), *el-İşârât ve 't-tenbîhât mea şerhi Nasîriddin et-Tûsî*, thk. Süleyman Dünya, Beyrut.
- Zerkân, Muhammed Salih (1963), *Fahruddin er-Râzî ve Ârâhu'l-kelemîyye ve 'l-felsefiyye*, Kahire: Dâru'l-Fikr.

EXTENDED ABSTRACT

Fakh al-Din al-Razi is considered as the initiator (al-imam/authority) of the "mutaahhir" period, an important period in the history of logic. And the subject of this article is about "al-Mantiq al-Kabir", his most comprehensive work on logic. The critical edition of the work has not been prepared for reasons such as being a single copy and having no record that it belongs to al-Razi, and no work has been done on it yet. However, al-Mantiq al-Kabir is the first large-scale and independent work of Razi on logic, and in this respect it is among the sources of his other works such as al-Mulahhas, Sarh al-Isharat va al-Tanbihat and Sharh al-Uyun al-Hikmah.

Fakhr al-Din ar-Rāzī, one of the most prominent philosophers and commentators in the tradition of Islamic logic, had influenced the content and scope of the subsequent logical studies. In parallel with this significance, plenty of his works on logic have been published and also have become the subject of different academic researches. Nevertheless, there is an exception to this case, and it is the author's book titled "*al-Mantiq al-Kabir*." This major book on logic has been accomplished to be able to escape from the attention of the researchers until now, and there are many reasons for this situation that will be mentioned in the following pages. However, the most worth mentioning one is the fact we have only one extant manuscript copy of the book. Here, we aim to present a scholarly edition of this single manuscript. In fact, the book's first encounter with the reader has occurred a short while ago in the form of the thesis. We edited the manuscript and studied on it within the framework of our Ph.D. dissertation. However, through this scholarly edition, *al-Mantiq al-Kabir* will be presented to the attention of the academic world in the strict sense.

There are several suspicions about both *al-Mantiq al-Kabir* and the copy of Topkapi Palace. Some argue against that there is a book titled *al-Mantiq al-Kabir* written by Fakhr al-Din al-Rāzī. Others oppose the claim of al-Rāzī's authorship for the copy of Topkapi Palace. On account of the fact that we have only one extant copy of the book and indeed there are some points which seem at first glance supporting those objections, it is necessary to tackle this problem. To this respect, the following lines will include both objections and our answers to them.

Khaled El-Rouayheb expresses some doubts about the content of *al-Mantiq al-Kabir* and states that the current copy may have been created by the logicians after al-Rāzī. According to him, even if al-Rāzī had such a work, it is not the present copy. But here is not fully explained what does the "content" means. It is possible to say that the system and content of the work differs from later works.

Hayri Kaplan, on the base of these reasons, asserts that it is proven for sure that al-Rāzī is not the compiler of it. However, the typeface of the note regarding the name of al-Qazwīnī is different from the one belongs to the book's main text, and this fact allows us to argue for the claim that it is added by someone else later. For the main text penned with the typeface of Naskh and without any dot in good order. As for notes on fol. 1a, these are with dots and written with the typeface of Rīqa. Additionally, their script does not seem much painstaking. At the same folio, along with the seals of Sultan Bayezid II and Mustafa III, the ownership statement belonging to Hasan Ibn Muhammad al-Tabasī is discerned. The typeface by which Najm al-din al-Qazwīnī al-Kātibī's name penned matches up with the ownership statement's typeface. In the present case, then, it can be said that the note regarding al-Qazwīnī is an "ownership statement" rather than "compilation statement," or perhaps, al-Tabasī attributed the copy to al-Qazwīnī who held it for a while. As another possibility, this note may be a side note denoting the fact that it was read or reviewed by al-Qazwīnī. Number 15 below the name of al-Tabasī and also number 51 at the center of the folio grab reader's attention. Although we cannot provide any convincing proof, those may just be referring to the amount of money the holder paid for the copy or to the record order of the book at the holder's library.

In a nutshell, after we thoroughly examine the works of bibliographers writing on the classical period and the contents of al-Rāzī's books and finally the extant copy of *al-Mantiq al-Kabir*, as a consequence, it can be said that there is no evidence whatsoever to give rise to any severe doubt about al-Rāzī's authorship.